

The background features a vibrant pink field. A large, light green shape, resembling a stylized letter 'A' or a thick diagonal stroke, extends from the top left towards the center. To the right, a large, light green, rounded shape, resembling a stylized letter 'O' or a thick curved stroke, is positioned. The area between these green shapes is filled with a solid red color.

MNEMOSYNON
FIRMIT  ATIS

Издавач

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Кнез Михаилова 35, Београд

За издавача

Миомир Кораћ, директор Археолошког института

Уредници

Весна Бикић
Јосип Шарић

Редакциони одбор

Драгана Антоновић, Александар Булатовић, Милоје Васић, Растко Васић,
Снежана Голубовић, Вујадин Иванишевић, Миомир Кораћ, Ивана Поповић, Славиша Перић

Секретар редакције

Јелена Анђелковић Грашар

Лектура и коректура

Мирјана Радовановић

Фотографије

Документација Археолошког института,
Небојша Борић и фото-архиве сарадника

Дизајн и прелом

Данијела Парацки и D_SIGN, Београд

Штампа

DIGITAL ART, Београд

Тираж

300 примерака

MNEMOSYNON
FIRMITATIS

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
(1947–2017)



(лево) Јагодин мала, истраживања 1958. године, руководиоци са члановима екипе:
 (стоје, слева надесно) Александра Симоновић, Есад Пашалић, Борислав Мутавић, Вера Николић,
 Мирослава Јовановић, Катарина Пајкић, Живослав Шипетић, Љубица Зотовић, Миодраг Грбић,
 (седе, слева надесно) Александар Ненадовић, Петар Петровић, Даница Николић, Александра Мекферлејн;
 (десно) Нишка тврђава, П. Петровић у току истраживања античке улице 1981. године

базилике из VI века и изнад ње, на врху брда, утврђења из истог времена. У слоју у који су укопани темељи цркве нађени су римски култни предмети – бронзана статуета Јупитера, фрагменти вотивних икона и скулптура од белог мермера и оловна огледала, што сведочи о континуитету култног места и, могуће, о постојању римског храма на истом месту.

На брду Подина, које се налази на северној обали Ропинског потока, наспрам брда Слог, мањим заштитним сондажним ископавањима откривени су трагови утврђивања на јужној и западној падини, као и део некрополе, највероватније из средњег века.

Софија ПЕТКОВИЋ

БИБЛИОГРАФИЈА: P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure III-2. Timacum Minus et la Vallé du Timok*, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, Beograd 1995; П. Петровић, С. Јовановић, *Културно благо књажевачког краја*. Археологија, Археолошки институт, Завичајни музеј Књажевац, Београд–Књажевац 1997; S. Petković, M. Ružić, S. Jovanović, M. Vuksan, *Zs. Zoffmann, Roman and Medieval Necropolis in Ravna near Knjaževac*, Archaeological Institute, Monographs, Vol. 42, Beograd 2005; B. Pijić, *Rimsko utvrđenje Timacum Minus*, Knjaževac 2009; С. Петковић, Н. Миладиновић-Радмиловић, Н. Гавриловић-Витас, Б. Илијић, *Погребни ритуал и култ Диониса у Равни (Timacum Minus) / Funeral Ritual and the Cult of Dionysus in Ravna (Timacum Minus)*, Археолошки институт, Посебна издања, књига 57, Завичајни музеј Књажевац, Београд–Књажевац 2016.

ИСТРАЖИВАЊА АНТИЧКОГ НИША

Захваљујући свом положају на чворишту најзначајнијих трансбалканских путева и својим богатим природним ресурсима, Ниш је играо изузетну улогу у размени и трансферу људи, идеја и производа. У археологији праисторије, антике и средњег века он данас има статус референтног налазишта, нарочито за раздобља антике која су боље истражена.

Проучавања прошлости Ниша и његове околине везују се за пионирске радове Феликса Каница у Србији тек ослобођеној од Турака, у другој половини XIX века. Оснивањем музеја у Нишу 1932. године створен је регионални центар за проучавање прошлости Понишавља и области источне Србије. Највећи подстрек развоју археолошких истраживања и рекогносцирања дао је чиновник управе Моравске бановине Адам Оршић Славетић, који је у првим годинама по оснивању музеја извршио низ обилазака терена и обавио истраживања најзначајнијих налазишта у Нишу и околини (некропола у Јагодин мали, Медијана, Бубањ и друга). Осим тога, донео је систематизацију у археолошкој пракси – прописао је и увео у употребу јединствене картоне археолошких налазишта, за потребе рекогносцирања и истраживања, картоне описа археолошких предмета (претече данашњих Ц-картона) и обучио је низ повереника музеја у прикупљању археолошких

података и предмета. Такође, дао је упутства за конзервацију предмета, чиме је поставио темеље музејске конзерваторске праксе. Захваљујући овим радовима, створени су добри темељи за археолошку карту Понишавља и дошло се до важних сазнања о археолошком потенцијалу нишке области.

Оснивањем Археолошког института у Београду 1947. године, истраживања Ниша и околине добила су и своју научну димензију. Пажња истраживача била је усмерена како на праисторијска, тако и на античка и средњовековна налазишта, а истовремено се радило и на археолошкој топографији области. У радовима на терену учествовали су сарадници Института као и Музеја у Нишу, а оснивањем Завода за заштиту споменика културе у Нишу 1966. године створени су услови и за континуирану заштиту откривених споменика културе не само на подручју Ниша него и шире области. У 2017. години, када Археолошки институт у Београду слави седам деценија свог постојања и успешног научноистраживачког рада, научни пројекат Наисус (*Naissus*) слави свој јубилеј – 65 година од почетка систематских научних истраживања и проучавања.

Антички *Naissus* – Нишка тврђава и некропола у Јагодин мали

Римски утврђени град формиран је на лесном платоу на десној обали реке Нишаве, на месту данашње Тврђаве и Градског поља, док се цивилно насеље развијало у околини логора, са западне, северне и североисточне стране, на околним брежуљцима, као и на левој обали реке. Вишедеценијским археолошким истраживањима добијена је, нажалост, само фрагментарна слика о изгледу и величини града. Римско утврђење, на месту средњовековне и турске тврђаве на десној обали Нишаве, није познато у свим детаљима. Вероватно је заузимало површину од 22 хектара и имало је у средишњем делу форум, од ког су познате четири полуобличасто засвођене просторије, као и делови цивилне базилике и главних градских комуникација (*via cardo* и *decumana*). Испред градских бедема, према Нишави, испитани су остаци градских терми, површине око 775 m² (31 m x 25 m), чије је најинтензивније време коришћења било око средине и у другој половини IV века. Део луксузног градског *domus*-а, са пет просто-

рија – четири квадратне и једном октогоналном, са богатом мозаичком декорацијом, фреско-осликаним зидовима и архитектонском мермерном пластиком, нађен је приликом земљаних радова и испитан је делимично.

Проучавања споменика античког доба из Наисуса сежу у доба када су кроз турску варош пролазили путописци XVI века на путу према Цариграду (Дершвам, Бузбек, Вранчић), остављајући драгоцене белешке о епиграфским споменицима и остацима архитектуре, о којима су касније у XVIII веку доносили податке аустријски официри, у току војних операција против Турске. Прве озбиљније податке о римским архитектонским остацима оставио је у својим белешкама Феликс Каниц, који је у Нишу боравио у више наврата између 1860. и 1901. године, али он лично на простору града није вршио ископавања. Прва систематска археолошка истраживања Наисуса на простору касноантичке некрополе у Јагодин мали везују се за делатност Адама Оршића Славетића, чиновника Банске управе и археолога аматера, који је са сарадницима новооснованог Музејског друштва у Нишу вршио ископавања почев од 1932. године. Та истраживања су спровођена све до почетка Другог светског рата, када су радови прекинати а покретни налази, инвентарне књиге и документација у ратном вихору нестали или тешко оштећени.

У послератном периоду систематска проучавања на простору античког Ниша поново су у фокус ставила два пункта: Нишку тврђаву и касноантичку некрополу у њеној близини, у Јагодин мали. Истраживања су подстакнута 1952. године „решењем Координатног одбора археолога ФНРЈ, којим је Археолошки институт САН као установа одређена за директиву... ради планског рада на терену, како би чланови Археолошког института могли учествовати и дати помоћ у истраживању”. Током 1952–1953. године испитан је простор у јужном делу Нишке тврђаве, а у већем обиму и базилика са криптом у Јагодин мали. Током 1953. године случајно је пронађена једина до сада регистрована гробница са фигуралним представама, вероватно Светих Петра и Павла. У радовима су учествовали сарадници Археолошког института, Народног музеја у Београду и Народног музеја у Нишу. Ови значајни радови настављени су у већем обиму на простору некрополе



Јагодин мала, крипта, поглед са источне стране (фото: З. Радосављевић)



Јагодин мала, истраживања 1953. године: гробница, западни зид, крај IV века
(према: *Константин Велики и Милански едикт* 313, 2013, сл. 63)

GROBNI ZAPISNIK

Ustanova: *Археол. институт у Н. музеју - Ниш* Redni broj: *69*
 Mesto: *Ниш - Јагодич мала* Broj groba: *77*
 Malazište: *Јагод. мала* Datum iskopavanja: *21. V. 61*
 Sonda: *M, сектор II* Oriјentacija kostura: *И-3*

*са јевуј. 30 места и нест
 крака ка северу.*

Koje za ~~Donji nivo~~ ~~Donji nivo~~
 oriјentaciju Groba Groba

Aps. n/m
 vis u m

Dubina u od
 povr. u m. *0.27*

KONSTRUKCIJA, MATERIJAL I OPIS GROBA *Гробница зидана од
 опека. Зидна конструкција засведена. Унутрашња мас-
 терска. Није ~~фини~~ раније објављена, јер је на месту
 стајала камена зграда велика и одолела. Видљива зидна
 0.53, а висина 0.58 м; зиднице камене опеке, која је засведена
 зидом: 0.78 x 0.66 x 0.08 м. У гробници су сахрањена и јед-
 нокојинска, ~~једна~~ ~~судећа~~ ~~до~~ остаци њене
 костури. Копче су један до другог. Од сва шри
 скелета оубијени су само носе и делови ка-
 лупа. Од гробова, којема два гробова сахрањенима и
 два сахрањена. Оубијени су гробови ~~оубијени~~ ~~оубијени~~
 на долу, а сва остаци су копањем у једну копању и Нише.
 Гробница је ~~оубијена~~ ~~оубијена~~ ~~оубијена~~
 Stratigrafija groba, dubinski i daljinski odnosi prema okolnim
 grobovima / sa skicom, ako je potrebno/.*

*Гробница се налази на 3.20 м изнад од
 ВС. Унутрашње су ~~не~~, за 0.86 м; након се гроб
 Гробница, објављена отако II М/78 м.
 Унутрашњост гробнице: дужина 2.18, ширина 1.15 м.
 висина 1.52 м.
 Димензије опека: *на својој* 0.39 x 0.26 x 0.05 м.*

Јагодич мала, документација са истраживања, Г-картон гробнице из 1961. године

од 1956. године, под руководством Миодрага Грбића и потом Љубице Зотовић и Невенке Петровић Спремо, са сарадницима Народног музеја у Нишу. Некропола је систематски истраживана све до 1967. године. Истраживањима у току седам кампања (1956–1958, 1960–1962, 1967) откривено је око

300 гробних целина и релативно бројан покретни материјал. На некрополи су заступљени сви гробни облици – од гробова слободно укопаних покојника до луксузних полуобличастих гробница, који сведоче о постојању организоване касноантичке некрополе, са уређеном инфраструктуром, од доба Кон-

стантина I и његових наследника па све до почетка VII века.

У наредном периоду тежиште истраживања било је поново на Нишкој тврђави и њеној околини. Сондажна истраживања обављена су током 1962–1963. године на простору око цамије, Београдске капије и Јагодин капије (Радивоје Љубинковић), а настављена су у периоду од 1971. до 1974. године на простору турских ниша, арсенала и сектора у југозападном делу налазишта.

Овим радовима откривени су остаци металуршких активности у касноантичком Наисусу, а посебну вредност имају налази калупа од шамота, као и бронзана мерица са урезаним именом *exarius*-а с краја IV и почетка V века. Паралелно са радовима у Тврђави, под руководством Љубице Зотовић вршена су ископавања на месту савремене аутобуске станице (локалитет „Гласија”, 1975. године), где су откривени остаци античког објекта из II–III века и део рановизантијског бедема.



Нишка тврђава – истраживања 1984–1988. године: објекат са сводовима (лево) и грађевина са октогоном (горе); истраживања 2016. године: детаљ поплочања у атријуму (десно)



Оловни саркофаг са царским бистама, детаљ

Покретањем пројекта *Антички Наисус – романизација и урбанизација града, археолошка топографија* 1980. године створени су услови за континуирано истраживање Наисуса. У средишту нових истраживања био је простор Нишке тврђаве. Радовима је руководио Петар Петровић, а у истраживању су учествовали сарадници Завода за заштиту споменика културе Ниш и Народног музеја у Нишу. Залагањем руководиоца пројекта формиран је документациони центар у Тврђави, са циљем да се у њему обрађује материјал, прикупља и систематизује документација са свих истраживања спроведених у Наисусу. Пројекат је трајао до преране смрти Петра Петровића 1997. године. До тада су откривени делови централног платоа античког града, са остатком улице, градска базилика, храм, део луксузне касноантичке грађевине са октогоном, као и терме *extra muros* код Београд капије.

Од тог периода систематска истраживања у оквиру Нишке тврђаве замиру, а само периодично спроводе се заштитна ископавања под руководством Тонија Чершкова из Завода за заштиту споменика културе Ниш. Последњи у низу радова били су они на простору Метеоролошке станице (2004. године),

грађевине са октогоном (2012–2013), као и Јагодин мали (Булевар војводе Мишића, 2010, Бенетон Србија, 2012. године), у којима је учествовао Археолошки институт са Горданом Јерemiћ на челу. У сарадњи са Балканолошким институтом САНУ обављена су током 2016. године и мања сондажна истраживања грађевине са октогоном.

Наисус је категорисан као културно добро од великог и изузетног значаја. Статус споменика од изузетног значаја носи тзв. *Рановизантијска ризница са фрескама*, у Улици Косовке девојке бр. 6 у Јагодин мали, ГО Пантелеј, док је *Нишка тврђава*, ГО Црвени крст, споменик од великог значаја.

Са својим богатим археолошким, епиграфским и архитектонским споменицима, Наисус је био значајна ризница у погледу публикавања и презентације за његове истраживаче, сараднике и стручну јавност. Налази са некрополе у Јагодин мали презентовани су на две различите изложбе – једној 1968. и другој 2014. године, уз учешће сарадника Археолошког института, а налази са простора Тврђаве и шире градске територије на различитим тематским изложбама, међу којима се посебно издвајају изложбе *Римски царски прагови и палате у Србији* – 1994.

године и *Константин Велики и Милански едикт* 313. – 2013. године.

За потребе систематског публикавања обимне грађе са археолошких истраживања Наисуса покренута је едиција *Naissus*, у којој је до сада изашао први том (2008. године), махом посвећен нумизматичким темама Наисуса и Медијане, у издању Народног музеја у Нишу и Археолошког института. Истраживаче чека обиман рад на публикавању резултата ових вишедеценијских истраживања, али и наставак археолошких радова и презентације овог значајног античког града.

Досадашњи резултати археолошких истраживања потврдили су такође значај ареала Нишке тврђаве у раздобљима средњег века и касније, у османско доба. Насеобински трагови констатовани приликом истраживања шездесетих година прошлог века, као и током новијих радова откривају динамичне активности у граду, нарочито у периоду XI–XII века. С друге стране, примерци накита који су откриве-

ни приликом истраживања некропола на Градском пољу, Гласији и, нарочито, око Цркве Св. Пантелејмона говоре о имућном градском становништву. Изузетни по својим одликама, изради од квалитетног сребра и по врло фином раду у филиграну, они представљају значајне маркере у изучавањима накита у ширим оквирима, што је једна од важних тема коју су разматрали истраживачи средњег века у Институту, пре свих Славенка Ерцеговић Павловић.

Гордана ЈЕРЕМИЋ

БИБЛИОГРАФИЈА: Љ. Зотовић, Н. Петровић, Некропола. Водич, Народни музеј Ниш, Ниш 1968; П. Петровић, Ниш у античко доба, Градина, Ниш 1976; Р. Petrović, Naissus – Remesiana – Horreum Margi, Insriptions de la Mésie Supérieure vol. IV, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd 1979; Naissus I, Narodni muzej Niš, Arheološki institut Beograd, Niš 2008; Јагодин мала, касноантичка некропола, ур. С. Поповић, Народни музеј Ниш, Ниш 2014.



Јагодин мала, некропола, стаклене посуде (фото: З. Радосављевић)